

'Grote jukebox' of een 'hogergrijpend programma'?

De (omroep)politieke strijd over een derde radiozender

Rutger Vahl

Hilversum 3 heeft in het publieke omroepbestel altijd een intrigerende rol gespeeld. Zelfs al voordat de zender er was. Plannen voor een derde radiozender waren speelbal in de omroepkwestie. Onderzoek naar de totstandkoming van Hilversum 3 geeft inzicht in die omroepkwestie, en laat tevens zien hoe de Nederlandse radio tevergeefs probeerde vast te houden aan feitelijk achterhaalde idealen. Was, gezien vanuit het Gooi, Hilversum 3 niet meer dan een onhandige poging een deel van de verloren luisteraars voor de publieke omroep terug te winnen, voor Den Haag speelde er veel meer mee. Aan het uiteindelijke resultaat, een 'populaire radiozender', was de politieke strijd goed af te lezen.

'Veel luisteraars zijn niet gebrand op – zoals dat in de omroep heet – het gesproken woord, en ik zie er dus een contradictie in dat het eerste dat u over dit net hoort, géén muziek is maar een toespraak van een minister.'

Met deze woorden luidde minister Maarten Vrolijk op 11 oktober 1965 de uitzendingen van Hilversum 3 in. Over de programmatische invulling van de nieuwe radiozender liet hij weinig onduidelijkheid: 'Het zal u muziek brengen, in hoofdzaak lichte muziek, ter begeleiding van uw dagelijkse bezigheden.' Iedere luisteraar begreep dat Hilversum 3 een reactie was op het succes van Radio Veronica. Een late reactie, dat wel. Gedurende vijf jaar had de piratenzender vrijwel ongestoord een miljoenenpubliek aan zich weten te binden met gemakkelijk klinkende muziekprogramma's waarvoor men in Hilversum de neus ophaalde. Kennelijk hadden de publieke omroepen uiteindelijk ingezien dat de piraat in een reële behoefte voorzag en werd een poging ondernomen het weggelopen publiek terug te winnen.

Dit gangbare beeld doet niet vermoeden dat aan de totstandkoming van Hilversum 3 een vier jaar durende strijd tussen omroep en politiek was voorafgegaan.¹ Belangrijkste kwestie was de vraag wie zendtijd op de nieuwe radiozender moest krijgen: de publieke omroep, of nieuwe omroep-

organisaties. Hiermee stond de discussie over Hilversum 3 niet op zichzelf, maar speelde deze zich af tegen de achtergrond van de algehele crisis van het Nederlandse omroepbestel. Deze crisis, bekend als de omroepkwestie, had zich vanaf de jaren vijftig voortgesleept en ooit haar oorsprong gevonden in een steeds luider wordende roep om vernieuwing van het omroepbestel. Daarbij ging het met name om het toelaten van nieuwe omroeporganisaties en reclame-uitzendingen tot het bestel.

In de aanloop naar de Omroepwet van 1969 heeft Hilversum 3 een curieuze rol gespeeld. Zowel het kabinet-De Quay (1959-1963) als het kabinet-Marijnen (1963-1965) zagen in Hilversum 3 de mogelijkheid om redelijk vrijblijvend te experimenteren met onvermijdelijk geachte vernieuwingen van het omroepbestel. In de visie van minister Bot, in het kabinet-Marijnen belast met de omroep, bood het derde radionet de kans 'om levende opvattingen tot vernieuwing van het omroepbestel metterdaad in praktijk te brengen.' Dat van deze vernieuwingen niets zou komen en Hilversum 3 uiteindelijk een 'ontspanningszender' werd, hangt samen met een aantal gebeurtenissen in het vroege voorjaar van 1965. In deze maanden beslisten de publieke omroepen de strijd om de nieuwe zender in hun voordeel, al moesten zij wel de voorwaarde accepteren van Hilversum 3 een 'veredeld Veronica' te maken. De Hilversumse omroepen weigerden aanvankelijk akkoord te gaan. In de visie van de toenmalige omroepbestuurders diende radio meer te zijn dan alleen een ontspanningszender. Het uitzenden van lichte muziek ter begeleiding van de dagelijkse bezigheden... dat stond mijlenver af van de normen die tot dan toe waren gehanteerd.

Gouden radiojaren

Tegen de verwachting in waren de vijf traditionele omroeporganisaties na de Tweede Wereldoorlog buitenspel gezet en was de radio in handen gegeven van Radio Nederland in den Overgangstijd. Een chaotische en onzekere situatie dreigde. Hieraan maakte minister Gielen van onderwijs, kunsten en wetenschappen (OKW) in 1947 een einde. Zijn *Tijdelijke Beschikking* gaf de radio, in afwachting van een uitspraak van de volksvertegenwoordiging, terug aan de vijf vooroorlogse omroeporganisaties. Het betekende een uitweg uit de chaos, maar bedoeld als een regeling ad interim kenmerkte de beschikking zich door een totaal gebrek aan visie. Dit kwam duidelijk aan het licht toen in de jaren vijftig het medialandschap snel veranderde. Het nieuwe medium televisie, de opkomst van nieuwe omroeporganisaties die een plaats binnen het bestel wilden, de druk om reclame-uitzendingen en commerciële omroep toe te staan; dit alles maakte een goede politieke regeling noodzakelijk. De banden van de kabinetten-Drees

(1948-1958) met het verzuilde omroepbestel waren echter te hecht om ingrijpende veranderingen mogelijk te maken.

Ondanks die problemen kunnen de jaren vijftig de gouden jaren van de Nederlandse radio worden genoemd. Niet alleen drong de radio toen door tot in iedere huiskamer, zij ontwikkelde zich tevens tot een nieuws- en amusementsmedium van formaat. Ook voor de publieke omroepen waren het goede jaren. Alle groeiden flink in ledenaantal en de luisterbijdrage, in 1941 door de Duitse bezetter ingevoerd maar na de oorlog gehandhaafd, gaf financiële zekerheid. De hechte banden met de politiek en het gebrek aan politieke draagkracht maakten radicale veranderingen onwaarschijnlijk.

De visie van de publieke omroepen op het medium was duidelijk: radio was niet zozeer een doel op zich, maar een middel om de eigen zuil te versterken en de boodschap uit te dragen. Een paternalistische instelling en duidelijke 'verkundigingswil' waren dan ook kenmerkend voor alle omroepverenigingen. Deze verkundigingswil kwam het beste tot zijn recht in het 'gesproken woord', een categorie waartoe eind jaren vijftig 39 procent van de programma's kon worden gerekend. De luisteraar waardeerde vooral de programma's met lichte muziek, zo bleek uit onderzoek. Maar omdat lichte muziek zich slecht leende voor educatieve doeleinden kwamen de publieke omroepen slechts beperkt aan de wens tot dit 'goedkope amusement' tegemoet. 'De wens van het luisterende publiek was niet maatgevend bij de programmaverzorging', aldus omroephistoricus Huub Wijfjes.²

Anders was dit bij Radio Veronica, de piraat die vanaf april 1960 uitzond vanaf een schip voor de kust. Onder het motto 'in geen geval godsdienst en politiek' zette Veronica zich met lichte muziekprogramma's in woord en daad af tegen de Hilversumse normen en waarden. Een succesformule, want binnen enkele maanden kon de zender rekenen op een paar miljoenen vaste luisteraars. Minstens even belangrijk waren de miljoenen van het bedrijfsleven, dat al snel de commerciële mogelijkheden van etherreclame onderkende.³

Ontwerpen voor een derde zender

Op 19 mei 1959 trad een kabinet aan dat de vernieuwing van het omroepbestel voortvarend wilde aanpakken. De regering-De Quay verklaarde bij aantreden vóór reclame op radio en televisie te zijn. Voor het zover kon zijn, wilde de regering eerst advies inwinnen. In mei 1961 stelde staatssecretaris Scholten (OKW) een commissie in die moest adviseren 'over een aantal belangrijke vraagstukken op het gebied van radio en televisie': de

geringe openheid van het omroepbestel en de kwestie van reclame c.q. commerciële televisie. Daarnaast moest de commissie, onder voorzitterschap van Radioraad-voorzitter L.W.G. Scholten, adviseren over de noodzaak van een aparte wettelijke regeling voor een derde radiozender. Deze zender was mogelijk geworden door de internationale golflengteconferentie van mei 1961, waarbij Nederland voldoende FM-golflengtes toegewezen had gekregen om een landelijke FM-zender in de lucht te brengen naast de twee middengolfzenders Hilversum 1 en 2.⁴

De Hilversumse omroepen vonden dat een nieuwe radiozender automatisch aan hen moest toevallen. Zij hadden aan de basis gestaan van de radio in Nederland en bezaten daarom de oudste rechten. Bovendien was er artikel 3 van de *Tijdelijke Beschikking* van minister Gielen uit 1947: 'Bij het verlenen van een machtiging tot het doen van uitzendingen, wordt (...) de beschikbare zendtijd naar billijkheid verdeeld onder de omroeporganisaties.' Hieruit leidden de Hilversumse omroepen af dat het de minister alleen onder een andere wet was toegestaan aan nieuwe omroeporganisaties zendtijd te verlenen.⁵ Reeds in oktober 1962 presenteerden de vier grootste omroepen, samenwerkend in de Federatie van Omroepverenigingen (FOV) hun plan voor Hilversum 3. Het meest opvallend was dat de FOV Hilversum 3 inhoudelijk wilde laten 'contrasteren' met Hilversum 1 en 2. Met een hoogstaand cultureel programma (het A-programma) – met veel klassieke muziek en gesproken woord – zou tegemoet kunnen worden gekomen aan de verlangens van hen die 'door aanleg en ontwikkeling behoefte hebben aan een hogergrijpend programma'. Aan de wensen van deze groep kon op Hilversum 1 en 2 niet voldoende recht worden voldaan, want was het niet zo, aldus de FOV, dat de programma's op deze zenders – 'zonder te kort te doen aan de eisen van goede smaak en met vermindering van het al te populaire' – altijd gericht waren geweest op het gehele Nederlandse volk?⁶ Met het A-programma wilde de FOV een culturele en intellectuele bovenlaag bedienen, al was het niet de bedoeling dat op een te klein gedeelte van de luisteraars werd gemikt, zoals bijvoorbeeld het Britse *third programme* wel deed. Naar de culturele BBC-zender, bestemd voor 'the minority tastes in arts', luisterde slechts één procent van de bevolking.⁷

De FOV begreep dat de belangstelling voor een cultureel programma vooral tijdens de daguren gering zou zijn. Daarnaast verwachtte de federatie dat een dergelijk programma de druk 'van andere zijde' groter zou maken. Immers:

'Een kwantitatief niet onbelangrijke groep luisteraars vraagt, met name voor de uren overdag, een verstrooiingsprogramma met overwegend ontspannende muziek. Ook aan deze wens kan op beide bestaande zenders zeer gedeeltelijk worden voldaan.'⁸

Bovendien, zo vond de invloedrijke Vara-programmadirecteur Jan Broeks, kon men zich voorstellen dat bij het verdwijnen van Radio Veronica de druk 'op het peil' van Hilversum 1 en 2 zou toenemen.⁹ Dat moest worden voorkomen. Hiermee toonden Broeks en de FOV aan wel degelijk te beseffen wat onder de luisteraars leefde, en tevens dat zij de invloed van Veronica op het omroepbestel op juiste waarde wisten te schatten: de piraat was inmiddels zo populair dat het verdwijnen ervan op een of andere wijze door de publieke radio zou moeten worden gecompenseerd.

Het dagprogramma, het 'B-programma', zou lichter zijn dan Hilversum 1 en 2 'zonder nochtans tot het Veronica-peil af te zakken'.¹⁰ Gestreefd moest worden naar een gemakkelijk aansprekend programma dat tegelijk het goedkope en banale schuwde. Teksten, melodieën en uitvoering hadden aan redelijke eisen te voldoen. Over de samenstelling mocht evenmin licht worden gedacht: 'Ook hier is vakmanschap een eerste vereiste, omdat het programma iets geheel anders moet zijn dan een jukebox in het groot.' Met een mengeling van populaire klassieken, volkszang, volksmuziek en andere vormen van 'actieve amateuristische kunstbeoefe-

Jan Broeks, hier gefotografeerd tijdens zijn afscheidsreceptie in 1971, wilde ook op Hilversum 3 aan 'volksontwikkeling' doen.

Bron: Foto-archief
Nederlands
Audiovisueel Archief

ning' – niet alleen van plaat maar ook van eigen ensembles – zou een zorgvuldig uitgebalanceerd geheel ontstaan.¹¹

De FOV was niet de enige die pleitte voor een hoogstaande culturele zender. Reeds in juli 1961 had zich een groep vooraanstaande intellectuelen en cultuurdragers tot de staatssecretaris gewend met een 'volledige opzet voor een Derde Programma via het FM-net'. Het comité, onder voorzitterschap van prof.mr.dr. Maarten Rooij, zag in Hilversum 3 een uitgelezen kans te komen tot een Nederlandse pendant van het Britse third programme. Het zou zich met 'het beste wat de menselijke geest op het gebied van kunst en wetenschap te bieden heeft' richten op 'de steeds groter wordende groep van cultureel geïnteresseerden in alle lagen van de Nederlandse bevolking'. Deze groep kwam op Hilversum 1 en 2 onvoldoende aan haar trekken.¹²

Het comité-Rooij vond bij de politiek zeker gehoor. Tweede-Kamerlid Van Someren-Downer (vvd) zei wel wat in een cultureel avondprogramma verzorgd door het comité te zien.¹³ Ook op het ministerie kwam het comité meerdere malen ter sprake. Dat het geen commerciële bedoeling had en voor slechts een beperkt aantal uren zendtijd vroeg, sprak zeker in zijn voordeel. In het voorjaar van 1962 traden Rooij cum suis in de publiciteit. De reactie van Vara-bestuurder Broeks was typerend. Hij noemde de voorstanders van een derde programma naar Engels voorbeeld 'cultuursnobs'. Het Britse third programme was een zender voor de 'happy few' en bovendien vond hij de Britse driedeling een gemakzuchtig liberaal stelsel dat de cultuur wegstopte op een aparte zender. Zoiets paste niet in de verheffingsgedachte van de Vara: 'Anders dan de liberalen erkennen wij socialisten immers wel degelijk onze taak ten aanzien van de volksontwikkeling.'¹⁴

Verwijdering

Aanvankelijk wachtte staatssecretaris Scholten het advies af van de door hem ingestelde commissie Radio- en televisiewetgeving aangaande Hilversum 3, maar medio 1962 werd duidelijk dat het eindoordeel voorlopig zou uitblijven. Van departementszijde werd de staatssecretaris aangeraden de besluitvorming rond Hilversum 3 niet te overhaasten. Het zou hem in de problemen kunnen brengen omdat een volledig programma op Hilversum 3 een luistergeldverhoging van vijf à zes gulden (een verhoging van vijftig procent) onvermijdelijk zou maken. Maar Scholten hechtte een dusdanig grote waarde aan de nieuwe radiozender dat hij uitstel niet verantwoord vond. In een brief aan minister-president De Quay formuleerde hij zijn visie als volgt:

'Voor mij [staat] voorop dat de uitbreiding van de zendmogelijkheden gewenst is. Enerzijds bestaat er de algemene tendens om (...) te komen tot een open omroepbestel. Een dergelijke wens loopt parallel met het streven van de regering de vrijheid van meningsuiting in radio en televisie te bevorderen. Anderzijds komt steeds vaker de wens naar voren meer differentiatie in de programma's te brengen (...) Ook dit verschijnsel acht ik van een zodanige waarde dat het mij verantwoord voorkomt de technische 'ruimte' daarvoortecreëren.'¹⁵

Het rapport van de commissie-Scholten (dat op 15 juli 1963 verscheen – het kabinet-De Quay was toen twee maanden demissionair) ondersteunde de visie van Scholten. Hoewel de commissie het verzuilde systeem als uitgangspunt had genomen, vond zij dat het toekomstige bestel reële kansen moest bieden aan andere groeperingen. Betrekkelijk weinig waarde kende de commissie daarbij toe aan het aantal leden van nieuwe omroeporganisaties (het getalscriterium).¹⁶

De plannen kwamen neer op een verzwakking van de positie van de publieke omroepen, want juist in hun ledenaantal (de vier grootste omroepen hadden elk een half miljoen leden) lag hun kracht. In november 1963 kwam de FOV, waar de Avro inmiddels was uitgestapt, dan ook met een afwijzende reactie.¹⁷ Interessant was het alternatieve plan om tot meer openheid te komen. De FOV stelde een 'gezamenlijk programma' voor dat niet minder dan eenderde van de zendtijd op radio en televisie zou beslaan. Over de inhoud ervan zouden de publieke omroepen worden geadviseerd door een adviesraad waarin ook 'deskundigen van buiten de omroep' zitting hadden. Hierdoor was de inspraak van andere maatschappelijke groeperingen (en dus de openheid) voldoende gewaarborgd, zo meende de FOV, ook al had de adviesraad slechts een adviserende bevoegdheid.

Net als zijn voorganger Scholten vond ook KVP-minister Bot, minister van OKW in het kabinet-Marijnen, de openheid van het omroepbestel van groot belang. Zo zou meer recht kunnen worden gedaan aan de vrijheid van meningsuiting in de ether. Bot is wel omschreven als een zwakke minister die blindvoer op zijn dominante topambtenaren.¹⁸ Het zou verklaren waarom Bot de publieke omroepen steeds minder gunstig gezind werd, want zijn ambtenaren raakten in toenemende mate geïrriteerd over de non-coöperatieve houding van Hilversum. Het FOV-plan van november 1963 vond men weinig constructief: 'In wezen blijft de positie van de omroepverenigingen onaangetast.'¹⁹ En bovendien hypocriet: in 1947 had minister Gielen hetzelfde gewild maar dat voorstel was toen getorpedeerd door de omroepen.²⁰ Bovenal beriepen de omroepen zich ten onrechte op artikel 3 van de *Tijdelijke Beschikking*. Deze sloeg op de situatie van 1947 en was sindsdien ingrijpend gewijzigd. Ook werd in het bewuste artikel

niet omschreven wat onder het begrip 'omroeporganisatie' moest worden verstaan. Als het erop aankwam mocht de minister dat dus zelf invullen.²¹

Dit laatste werd ook bevestigd door een rapport van de Radioraad, het adviesorgaan van de regering. Mede hierdoor groeide bij minister Bot het besef dat hij de vrije hand had bij de inrichting van Hilversum 3. Tijdens de behandeling van de Wet Installaties Noordzee (17 september 1964) zei Bot Hilversum 3 te beschouwen als een experiment om 'levende opvattingen tot vernieuwing van het omroepbestel metterdaad in praktijk te brengen.' Vóór een nieuw bestel in werking trad zou zo ervaring kunnen worden opgedaan, 'ook eventueel voor de beoordeling van de nieuwe wetgeving (...) Dat houdt dus in de kwestie van een grotere en reële openheid, de acute kwestie (...) van een werkelijk algemeen programma (...) en ook de inhoud van de programma's, b.v. een combinatie van een "third" en een "light program".'²²

In zijn *Nota betreffende het gebruik van het derde net* (najaar 1964) werkte Bot het idee van een experiment verder uit. Hij wilde nieuwe zendgemachtigden toelaten en reclame-uitzendingen toestaan om het net te financieren – en omdat het bedrijfsleven had aangetoond belangstelling voor etherreclame te hebben. Hij dacht aan een programma dat overdag licht en 's avonds cultureel van aard was. Voor de bestaande omroepen reserveerde hij veertig procent van de zendtijd, net als voor een algemeen programma. Dit laatste zou verzorgd worden door de Nederlandse Radio Unie (NRU), waarin naast de bestaande omroepen voor het eerst ook belangrijke culturele instellingen zitting zouden hebben. Twintig procent van de zendtijd was bestemd voor nieuwe, door de minister aan te wijzen zendgemachtigden.

Tijdens het overleg over Hilversum 3, in het najaar van 1964, bleek hoe ver minister Bot en de omroepen van elkaar verwijderd waren. Alle omroepen (op de VPRO na) stonden afwijzend tegenover het experiment. Bot zou hiermee vooruitlopen op een nieuwe omroepwet en bovendien zou hij handelen in strijd met artikel 3 van de *Tijdelijke Beschikking*. KRO-voorzitter Van Doorn sprak van een 'heilloze weg' die politiek wel eens 'minder aangename gevolgen' voor de minister zou kunnen hebben. Vara-voorzitter Burger erkende dat er positieve kanten aan een experiment zaten, maar zag onoverkomelijke juridische en praktische bezwaren. De Avro en de NCRV deelden de kritiek. De afwijzende houding laat zich niet moeilijk verklaren: de plannen van Bot betekenden een forse aanslag op de monopoliepositie van de omroepen. Daarnaast vreesden zij dat van de gang van zaken een ongewenste precedentwerking kon uitgaan. 'Ik heb het gevoel dat wanneer wij eenmaal met iets akkoord zijn gegaan wat wij uiteindelijk niet willen accepteren, wij een dergelijk punt voorgoed verloren hebben', aldus Broeks.²³

Bot bleef bij zijn argumenten. De nieuwe mogelijkheden konden niet meer uitsluitend aan de publieke omroepen toevallen. Bovendien verbond hij een groot aantal voorwaarden aan het toelaten van nieuwe zendgemachtigden. Gesterkt door het rapport van de Radioraad en zijn ambtenaren zag Bot de toekomst vol vertrouwen tegemoet. Zijn eigen kabinet zou echter door alle plannen een streep halen.

Ontspanningsmuziek

Drie cruciale ontwikkelingen in het vroege voorjaar van 1965 hebben uiteindelijk het karakter van Hilversum 3 bepaald: de val van het kabinet-Marijnen, de totstandkoming van een antipiratenwet en een gebrek aan financiële middelen.

In februari 1965 viel het kabinet-Marijnen over de omroepkwestie.²⁴ De regering had intern geen overeenstemming bereikt over de voorwaarden waaronder nieuwe omroeporganisaties en reclame tot het bestel konden worden toegelaten. Het nieuwe kabinet-Cals, bestaande uit PvdA, KVP en ARP wilde resoluut met de slepende kwestie afrekenen. Binnen een maand presenteerde minister Vrolijk van cultuur, recreatie en maatschappelijk werk de grondslagen van een nieuw radio- en televisiebestel. Tot een nieuwe omroepwet van kracht was zou een overgangsbestel (in de geest van de nota-Bot) worden ingevoerd. Nieuwe omroepen werden tot het bestel toegelaten, al moesten zij wel gericht zijn op 'de bevrediging van in het volk levende culturele, godsdienstige of geestelijk behoeften' (cultuurcriterium) en minimaal honderdduizend leden hebben (getalscriterium). Hierdoor bleef alleen de Televisie Radio Omroep Stichting (Tros) als serieuze kandidaat over. Wel liet Vrolijk de mogelijkheid open zendtijd toe te wijzen aan 'gegadigden, die geen volledige omroepaak nastreven', zoals bijvoorbeeld het comité-Rooij.

De tweede cruciale ontwikkeling was de ondertekening van het Europese Verdrag ter Bestrijding van Radio-uitzendingen van Stations buiten de Nationale Territoria door de Raad van Europa. Dit verdrag gaf lidstaten het recht medewerking aan radiopiraten buiten de wet te stellen. Hierdoor werd de gecompliceerde juridische positie van de zendschepen handig omzeild. Tot dan had de Nederlandse politiek niet tot maatregelen tegen Veronica durven besluiten. Op 13 juli 1960 had het kabinet-De Quay bepaald alleen tegen Veronica op te zullen treden wanneer 'de veiligheid of openbare orde' in gevaar dreigde te komen.²⁵ In februari 1962 zei minister Korthals voor een rechtstreeks optreden tegen Veronica 'mede met het oog op de juridische gecompliceerdheid' onvoldoende redenen te zien. Daarbij speelde ook mee dat de piraat klaarblijkelijk in een behoefte

voorzag. Vooral de vvd wilde daarom maatregelen tegen Veronica koppelen aan een 'legaal alternatief'. Dit was ook de mening van het kabinet-Marijnen: maatregelen moesten gepaard gaan aan een 'adequate vervanging', al werd in het midden gelaten wat men daarmee precies bedoelde.²⁶

Het nieuwe kabinet-Cals wilde, met het Europese antipiratenverdrag in de hand, wél tot effectieve maatregelen tegen Veronica komen. In een eerste versie van de *Hoofdpunten inzake het te voeren radio- en televisiebeleid* (maart 1965) heette het: 'De regering zal feitelijk tegen Radio Veronica maatregelen nemen, doch alleen indien tegelijkertijd bevorderd wordt (...) dat op Nederlandse zenders de gehele dag "ontspanningsmuziek" kan worden beluisterd.'²⁷ In de definitieve versie werd alleen nog de term 'ontspanningsmuziek' gebruikt en werd over Veronica niet gesproken. Waarschijnlijk vond de nieuwe regering het onverstandig zich al te veel vast te leggen.

Een derde bepalende factor was het gebrek aan financiële middelen. Om het idee van een licht en cultureel programma ten uitvoer te brengen was, naar opgave van de NRU, achtenhalf miljoen gulden nodig, een bedrag dat in de verste verte niet door reclame-inkomsten kon worden gedekt. Een nieuwe luistergeldverhoging was onvermijdelijk, maar politiek onhaalbaar.²⁸ Dit noopte minister Vrolijk ertoe de omroepen het volgende compromis voor te stellen: de omroepen zouden voorlopig geen rekening hoeven te houden met andere zendgemachtigden, maar dan moesten ze wel bereid zijn de uitzendingen op Hilversum 3 met een eenvoudig, licht platenprogramma te beginnen. Dit maakte een actie tegen Veronica niet alleen gemakkelijker, het was ook de goedkoopste optie. De minister onderbouwde zijn compromis met het argument dat de functie van radio was veranderd. Er was behoefte aan ontspanningsmuziek voor overdag. Een hogergrijpend cultureel avondprogramma was voorlopig te duur en als de omroepen een dergelijk programma toch wilden realiseren, dan moest dit vooralsnog uit eigen middelen worden gefinancierd.²⁹ Dat Vrolijk voorlopig geen andere zendgemachtigden op Hilversum 3 wilde toelaten, had te maken met het feit dat de meeste aanvragers van zendvergunningen om hun commerciële bedoelingen waren afgefallen – de Kamer had zich reeds in 1961 tegen commerciële omroep uitgesproken. Daarnaast had alleen de Tros voldoende leden om in aanmerking te komen voor zendtijd en omdat het culturele programma voorlopig niet kon doorgaan, vielen ook kandidaten als het comité-Rooij af. Het belangrijkste argument voor de minister lijkt echter te zijn geweest dat hij de nieuwe zender al in het aankomende winterseizoen, in oktober 1965 dus, in de lucht wilde hebben. Daarmee was de termijn te kort om met nieuwe zendgemachtigden te onderhandelen over hun plaats in het bestel.

Koffie met Kees

De omroepen reageerden furieus. De NRU zei Vrolijks lichte programma – voornamelijk grammofoonplaten – wel ‘erg licht’ te vinden. Na al die jaren van voorbereiding konden de omroepen in een soort ‘veredeld Veronica-programma’ niet genoeg voldoening vinden.³⁰ Begin augustus verbonden de publieke omroepen harde voorwaarden aan hun uitzendingen op Hilversum 3: voor 1965 werd twee miljoen gulden gevraagd, voor 1966 het dubbele. En de NRU wilde geen verantwoordelijkheid dragen voor een licht grammofoonplatenprogramma. Zou Vrolijk niet aan deze voorwaarden tegemoetkomen, dan zou volgens een aantal omroepbestuurders het ‘non possumus’ moeten worden uitgesproken.³¹

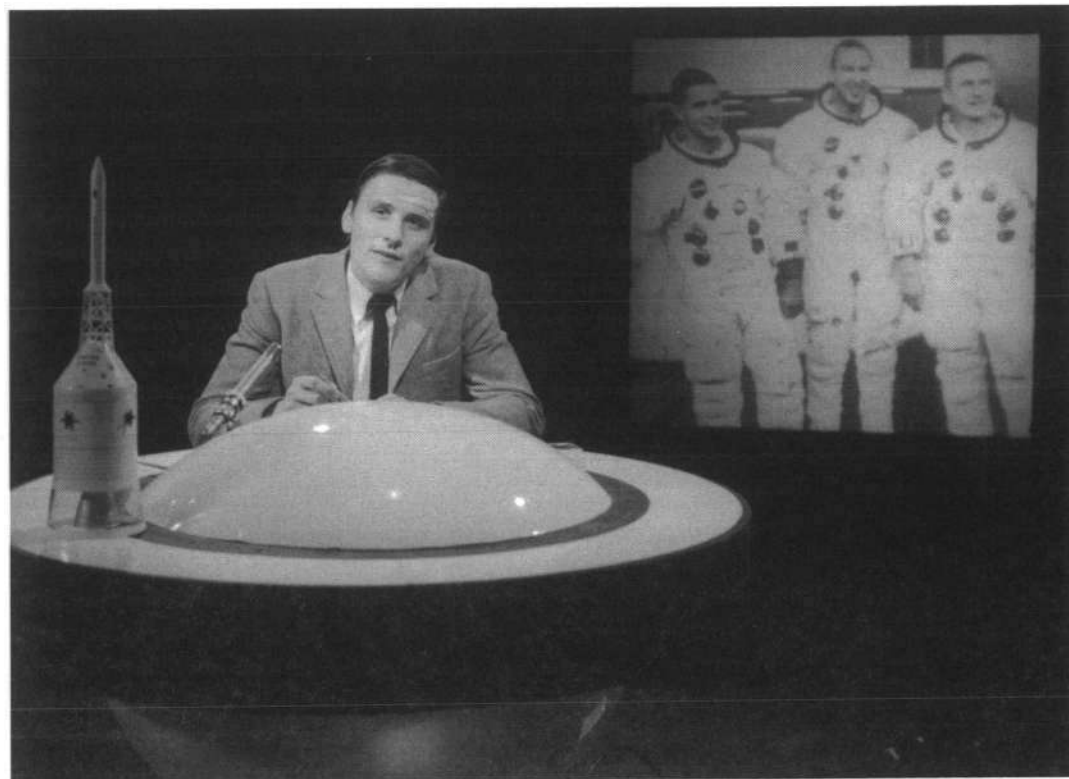
Door Vrolijk voor de keus gesteld – ‘u doet het of u laat het’ – kozen de omroepen uiteindelijk toch eieren voor hun geld. Iets was nog altijd beter dan niets en bovendien zou het programma op Hilversum 3 geen enkele consequentie hebben voor het programma op Hilversum 1 en 2. Een slim compromisvoorstel van Vrolijk trok de omroepen over de streep. Door de uitzendingen op Hilversum 3 als ‘gezamenlijk programma verzorgd door de NRU’ aan te kondigen, zouden de omroepen geen individuele verantwoordelijkheid voor de programma’s dragen. Vooral de VPRO en de Vara waren voor dit voorstel te porren. De NCRV en KRO meenden echter dat het publiek zich niet zo gemakkelijk zou laten misleiden. Bovendien, als de programma’s op Hilversum 3 onverhoopt een succes mochten blijken, dan was het toch wel jammer dat de naam van de betreffende omroep niet bekend was. Het compromis de uitzendingen aan te kondigen als ‘gezamenlijk programma verzorgd door’ en dan de naam van de omroep, verenigde beide standpunten. Alleen de VPRO was tegen dit voorstel: op deze manier, zo vreesde de omroep, zou ‘de gezamenlijkheid weer levensbeschouwelijk’ worden ingevuld.³² Een principieel bezwaar dat de VPRO deed afzien van zendtijd op Hilversum 3. Of was het de VPRO erom te doen zo op een nette manier af te komen van iets waarin men toch al weinig zag.

‘Dit kan aan niemand een juichen ontlokken’, aldus Vara-bestuurder Rengelink. Het is tekenend voor de tegenzin waarmee de omroepen in een paar weken het programma van Hilversum 3 samenstelden. Dat een programma als TIJD VOOR TEENAGERS (Vara) – bij uitstek geschikt voor Hilversum 3 – niet naar de nieuwe zender werd verplaatst geeft aan hoe gering de animo was van Hilversum 3 iets te maken. Uit desinteresse bemoeiden de meeste omroepdirecties zich na oktober 1965 nauwelijks meer met de nieuwe zender. Vooral bij de Vara en de KRO leidde dit tot vernieuwende radio. Bij de KRO konden rebelse jongeren als Henk Terlingen, Henk van Dorp en Gerard Hulshof aanvankelijk ongehinderd politiek sa-

tirische radio maken. Programma's als EEN LIED EN EEN VLEGEL – waarin Terlingen als Hullekiedullekie vooral zijn eigen baas Van Doorn belachelijk maakte – en ADAM66, gepresenteerd door Terlingen en Van Dorp, konden zo legendarisch worden. Het laatste programma koos Amsterdam als uitzendlocatie en deed wekelijks verslag van de opbloeiende provobeweging. Voor veel KRO-leden was dit onacceptabel, net als Terlingens manier van presenteren. De brievenrubriek in de KRO-gids bloeide op. Vervelender waren de brieven van Avro-voorzitter Slotemakers, die zich herhaaldelijk genoodzaakt voelde 'onhebbelijke uitlatingen over de Avro te rapporteren'.

Nadat EEN LIED EN EEN VLEGEL reeds in oktober 1966 was verdwenen, kwam in februari 1967 ook een einde aan ADAM66. Met knallende ruzie en een paginagroot artikel in *Vrij Nederland* ('Hilversum III vermuizikt, ontpolitiëkt') vertrok Terlingen bij de KRO. Het was een teken dat de KRO, anderhalf jaar na de start van de derde radiozender, de touwtjes strakker in handen nam. Met mensen als Kees Schilperoort (KOFFIE MET KEES) werd – inderdaad – voor minder politiek en meer muziek gekozen.

Een van de rebelse Hilversum 3-presentatoren, Henk Terlingen. Hier te zien, lang nadat hij de KRO had moeten verlaten, als presentator van het NOS-televisieprogramma APOLLO 9 (1969), waaraan hij zijn bijnaam Apollo-Henkie te danken had.
Bron: Foto-archief Nederlands Audiovisueel Archief

Bij de Vara lag de leiding over Hilversum 3 aanvankelijk in handen van Henk de Heus, een man op leeftijd die stamde uit een andere radiotraditie. De Heus hechtte sterk aan de socialistische identiteit van de Vara en zag zich geconfronteerd met het probleem dat 'ontspanningsmuziek' zich moeilijk socialistisch liet invullen. Dit resulteerde in een onsamenhangend programma: socialistische dansorkesten, countrymuziek en moderne popmuziek wisselden elkaar in willekeurige volgorde af. Vrij snel echter lukte het een jonge garde het initiatief op Hilversum 3 over te nemen en kreeg de politiek verantwoorde popmuziek de overhand.

Van alle omroepen had de NCRV de meeste moeite met 'ontspanningsmuziek'. Dat de omroep eind 1965 popkenner Skip Voogd aantrok, dankte deze slechts aan zijn lidmaatschap van de Nederlands Hervormde kerk. Het Hilversum 3-programma van de NCRV bestond voornamelijk uit muziek die de omroep ook op Hilversum 1 en 2 liet horen. Op het functioneren van Voogd werd strak toegezien door de NCRV-directie en maar heel langzaam drong bij deze omroep de vernieuwing door.

Zo ontwikkelde Hilversum 3 zich tot een muziekzender waarop 'popmuziek' maar langzaam de 'lichte muziek' verdrong. Onderzoek toonde aan dat in 1967 slechts tien procent van de muziek op Hilversum 3 te rangschikken viel onder 'popmuziek'. Bij Veronica lag dit percentage op 62.³³ Hoewel Hilversum 3 de piraat aanvankelijk in populariteit voorbijstreefde, daalde de populariteit van de zender vanaf 1967 sterk. Pas in 1970 werd Hilversum 3 weer populairder dan Veronica. Toch wist de officiële popzender de strijd pas definitief te beslissen toen Radio Veronica in 1974 van overheidswege uit de lucht werd gehaald.

Met Hilversum 3 moest Radio Veronica bestreden worden; zoveel was duidelijk. Maar in tegenstelling tot de beeldvorming waren het niet de bestuurders van de Hilversumse omroepen die daarvan de noodzaak inzagen. In hun ogen was het bestrijden van de populaire piraat een taak van het ministerie van justitie, niet van hen. Voor de omroepbestuurders, die allen hun wortels in een verzuilde radiotraditie hadden, diende de radio een uitgesproken doel te hebben: het versterken en verheffen van de eigen zuil. Dit betekende veel gesproken woord en weloverwogen muziek. Van het soort radio dat Veronica maakte – gemakkelijk klinkende muziekprogramma's – wilde men niets weten. Dat was een 'jukebox in het groot' en daarvoor was het medium niet bedoeld.

De politiek zat met een ander probleem. In de jaren vijftig was de maatschappelijk druk toegenomen om tot meer openheid in het omroepbestel te komen. Toen zich begin 1961 de mogelijkheid voordeed een derde radiozender in de lucht te brengen, ontstond in Den Haag al snel het idee met Hilversum 3 tegemoet te komen aan dit maatschappelijk verlan-

gen. Omdat er wettelijk niets geregeld was bood Hilversum 3 de ideale gelegenheid te experimenteren met onvermijdelijk geachte vernieuwingen, zoals het toelaten van nieuwe omroeporganisaties en reclame. Daarnaast was de politiek ervan overtuigd dat het bij wet verbieden van Radio Veronica alleen mogelijk was als ook gezorgd werd voor een legaal alternatief. Het kabinet-Cals, dat in februari 1965 aantrad, wilde snel met de problematiek afrekenen. Mede door geldgebrek en het van kracht worden van een Europese antipiratenwet, lag bij deze regering de nadruk sterk op het voorzien in een legaal alternatief voor Radio Veronica.

Aan de Hilversumse omroepen werd gevraagd hiertoe een lichte platenprogramma 'ter begeleiding van de dagelijkse werkzaamheden' te gaan verzorgen. Aanvankelijk weigerden de omroepen dit: na al die jaren van voorbereiding zou men in een licht platenprogramma niet genoeg voldoening vinden. Geheel in overeenstemming met hun ideeën over het medium bleven zij aandringen op een cultureel programma op Hilversum 3. Maar voor de keus gesteld gingen de publieke omroepen uiteindelijk akkoord. Het feit dat zij na 11 oktober 1965 bijzonder weinig aandacht aan Hilversum 3 besteedden, geeft aan dat het een keus tegen wil en dank was.

Noten

- 1 Zie bijvoorbeeld M. van Elteren, 'Radio in het televisietijdperk' in: H. Wijffjes (red.), *Omroep in Nederland. Vijfenzeventig jaar medium en maatschappij*, Zwolle 1994, p. 104-137.
- 2 H. Wijffjes, 'Het radiotijdperk 1919-1960' in: H. Wijffjes (red.), *Omroep in Nederland*, p. 41-74, citaat op p. 59.
- 3 In 1964 zei 27 procent van de bevolking wel eens naar Veronica te luisteren. Hierbij moet in ogenschouw worden genomen dat de zender alleen in de kustprovincies en de provincie Utrecht acceptabel te ontvangen was. Zie ook: E.H.J.L. de Ruijter, *Een station waar geld en muziek in zit. De beginjaren van Radio Veronica 1959-1965* (doctoraalscriptie Vrije Universiteit), Amsterdam 1987.
- 4 Frequentie Modulatie (FM) was een nieuwe techniek waarmee een betere ontvangstkwaliteit gerealiseerd kon worden. Er was om FM-frequenties gevraagd omdat het niet ondenkbaar leek dat een klein land als Nederland in de toekomst een middengolffrequentie zou moeten inleveren. Over Radio Veronica en de mogelijkheid de piraat met een derde radiozender te bestrijden, werd zowel in de Tweede Kamer als op het ministerie niet gesproken.
- 5 De VPRO, zo zou later blijken, onderschreef dit standpunt niet. De kleine omroep was voorstander van een nationaal bestel en vond niet dat de publieke omroepen automatisch recht op het derde net hadden. VPRO aan de Commissie Radio- en Televisiewetgeving, 30 mei 1963. Ministerie OCW, Directoraat-Generaal voor Volksontwikkeling en Taakvoorgangers (OCW-DGVT), 102, BN 33.2.

- 6 *Rapport inzake het gebruik van het derde zendernet door de vijf omroeporganisaties*, oktober 1962, OCW-DGVT 102, BN 33.2, citaten p. 1.
- 7 R. Chapman, *Selling the sixties. The pirates and pop music radio*, Londen enzo-voort 1992, p. 20. Citaat komt uit: S. Barnard, *On the radio. Music radio in Britain*, Philadelphia 1989), p. 24.
- 8 *Rapport inzake het gebruik van het derde zendernet*, p. 3.
- 9 J.B. Broeks aan FOV, 3 september 1962, Vara-archief, 'Radio 3, 1961-1974'.
- 10 Ibidem.
- 11 *Rapport inzake het gebruik van het derde zendernet*, 4.
- 12 De voorzitter van het comité, Maarten Rooij (1906-1986), was jurist en econoom, voormalig hoofdredacteur van het *NRC* (1945-1958) en hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam. Het comité telde vijftien leden, waaronder *Parool*-columnist H.A. Gomperts, A. Koolhaas en dr. J.W. Schulte Nordholt.
- 13 *Handelingen Tweede Kamer*, zitting 1961-1962, vaste commissie voor OKW, C 2196-2202.
- 14 J.B. Broeks, 'Cultuur is voor het hele volk. Third Programme niet als uitgangspunt', in: *Het Parool*, 14 juli 1962.
- 15 Staatssecretaris Scholten aan De Quay, 30 november 1962, OCW-DGVT 102, BN 33.2.
- 16 *Rapport van de Commissie Radio- en Televisiewetgeving*, 's-Gravenhage 1963.
- 17 *Enige voorlopige opmerkingen inzake het rapport van de commissie radio- en televisiewetgeving*, 8 november 1963, OCW-DGVT 102, BN 33.2.
- 18 F.J.F.M. Duynstee, *De kabinetsformaties 1946-1965*, Deventer 1966, p. 344.
- 19 Nota RTP 45.756, 12 augustus 1964, OCW-DGVT 102, BN 33.2.
- 20 Nota RTP 45.449I, 3 juli 1964, OCW-DGVT 102, BN 33.2.
- 21 Nota RTP 45.756, 12 augustus 1964.
- 22 *Handelingen Tweede Kamer*, zitting 1964-1965, 86.
- 23 J.B. Broeks aan FOV, 11 december 1964, Vara-archief.
- 24 Zie hiervoor bijvoorbeeld: P. de Goede, 'Commerciële omroep en de val van het kabinet-Marijnen', in: *Jaarboek Mediageschiedenis* 2, 1990, p. 187-216.
- 25 Notulen ministerraad. Informatie ontleend aan departementaal schrijven 'Beknopt overzicht inzake Radio Veronica', 13 maart 1964, OCW-DGVT 96, BN 68.5.
- 26 Notulen ministerraad 12 februari 1965, geciteerd in: P. de Goede, 'Commerciële omroep en de val van het kabinet-Marijnen', p. 203.
- 27 *Hoofdpunten inzake het te voeren radio- en televisiebeleid* (3 versies), maart-april 1965, ministerie van VWS, 'Ministerie CRM 1965-1982', nr. 1197 (VWS, CRM 1965-1982, 1197).
- 28 Een jaar daarvoor had minister Bot zware strijd moeten leveren voor een verhoging van zes gulden: de eerste verhoging in zeventien jaar.
- 29 Notulen 14 juli 1965, VWS, CRM 1965-1982 1197.
- 30 Ibidem.
- 31 Vrolijk aan NRU, 13 augustus 1965, VWS, CRM 1965-1982, 1197.
- 32 VPRO aan minister Vrolijk, 10 september 1965, VWS, CRM 1965-1982, 1197.
- 33 Bureau Intomart, luisteronderzoek november-december 1967.